

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5, p. 461-484

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11266>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 12.12.2016

✓ Accepted/Kabul: 12.03.2017

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Ahmet BURAN – Prof. Dr. Ercan
ALKAYA

This article was checked by iThenticate.

DERLEME SÖZLÜĞÜ VE BİSMİL TÜRKMEN AĞZI SÖZ VARLIĞINA KATKILAR

*İsmail SÖKMEN**

ÖZET

Ağızların söz varlığının tespit edilip Derleme Sözlüğü'ne kazandırılması Türk sözlükçülüğü bakımından gereklilik arz eden bir çalışmadır. Bu türden çalışmalar, gerek ağızların kendi aralarında gerekse de tarihi ve modern lehçelerle ağızlar arasında yer ve zaman yönünden sözlükbilimsel ilişkilerin kurulması açısından önemli ve faydalıdır. Ağızların ses ve şekil bilgisi özelliklerinin tavsif edildiği çalışmalarda metin sözlükleri, ilgili ağız bölgesinin bütün söz varlığını yansıtmaktan uzaktır. Her ne kadar sözlü derleme teknolojik imkânların kullanımına uygunluk bakımından ses ve şekil bilgisi özelliklerinin tespiti için çok daha öne çıkmış olsa da, soruşturma tekniğine dayalı yazılı derleme yöntemi, bu söz varlığını elde edebilmek için kullanılabilirliğini sürdürebilecek bir yöntemdir. Bu amaç doğrultusunda, belirtilen yöntem geniş bir zaman dilimine yayarak uygulanmak suretiyle, daha önce ses ve şekil bilgisi özellikleri ortaya konan Bismil Türkmen Ağızı'nın mümkün olduğunca bütün söz varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta ortaya çıkan söz varlığı, sözcük ve sözcük gruplarından başka deyimler, atasözleri ve dualar-beddualar şeklinde tasnif edilmiş; sözcüklerin yanına, yine Irak Türkmen sahası ve Bismil Türkmen ağızına yakınlık gösteren Urfa merkez ağız ile olan bağlantıyı belirten kısaltmalar verilmiştir. Bu çalışmada, konu edinilen ağızın hem daha önce metinler ve bazı çalışmalar vesilesiyle verilmiş olan kendi söz varlığına hem de Derleme Sözlüğü'ne gerek sözcük bazında gerekse yeni bir anlam bazında katkı sağlayacak olan bu leksikal malzemenin verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Derleme Sözlüğü, Ağızlar, Bismil Türkmen Ağızı, Irak Türkmen Ağızları, söz varlığı.

* Arş. Gör. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, El-mek: ismailsokmen35@gmail.com

ADDITIONS TO DIALECTS' DICTIONARY AND VOCABULARY OF BİSMİL TÜRKMEN DIALECT

ABSTRACT

It is a necessity to do studies aim to determine the vocabulary of dialects and bring them in dialects' dictionary in terms of Turkish lexicology. These kind of studies are useful and important in favor of establishing lexicologic relationships between dialects and also historical and modern ones from the point of time and place. The list belongs to texts given in the studies about phonetic and morphologic features of dialects done before, does not show the whole vocabulary. However, verbal compilation comes to the forefront with its suitability in terms of using technology in order to determine phonetic and morphologic features, written compilation is a method can maintain its disponibility to determine the whole vocabulary mentioned above. In accordance with this purpose, it is tried to determine the whole vocabulary as far as possible of Bismil Turkmen dialect whose phonetic and morphologic features given in the previous studies done before, by using that method in a wide time period. The determined vocabulary is classified as word and word groups, idioms, proverbs, prayers and curses. Also the acronymies show the relationship between Irak Turkmen dialects and Urfa central dialect are given in the brackets. In this paper, it is aimed to give the word list will contribute to the vocabulary, given in the studies done before, of Bismil Turkmen dialect and also dialects' dictionary on the basis of a new lexeme or meaning.

STRUCTURED ABSTRACT

It is a necessity to do studies aim to determine the vocabulary of dialects and bring them in dialects' dictionary in terms of Turkish lexicology. These kind of studies are useful and important in favor of establishing lexicologic relationships between dialects and also historical and modern ones from the point of time and place. In the studies done first about Bismil Turkmen dialect, it was mentioned some of the vocabulary relates that dialect to Old Turkish and Irak Turkmen dialects. And also some of the vocabulary belongs to texts was given in the study *Bismil Turkmen Dialect*. (Sökmen, 2016: 299-321). The list belongs to texts given in the studies about phonetic and morphologic features of dialects done before, does not show the whole vocabulary. A lot of studies aim to fill that gap and contribute the dialects' dictionary "*Derleme Sözlüğü*" declared as the main reference guide for the vocabulary of Turkey Turkish dialects, were done. (Büyükkakış, 2009: 186). It is needed to do a study about Bismil Turkmen dialect has a rich vocabulary as in a style explained above can be declared as "dictionary independent from text" (Akar, 2009: 7) in terms of its compilation method, or "dictionary of limited local dialect" in terms of its content, or "general dialect dictionary" (Demir, 1999/II; 69) in terms of its context.

It is offered the suggestions about compilation techniques in dialectology studies such as preparing a wide-ranging question list to ask

Turkish Studies

source person and main word lists (Akar, 2006: 48-49), recording short and natural dialogues, preparing question and answer lists aimed at the features are looking for (Öçalan, 2006/I: 175), the compiler's joining the dialogue actively in order to motivate it, unobtrusive methods or confidential records, speaking as inhabitants or receive help from them (Demir, 1999: 78-79). However, verbal compilation comes to the forefront with its suitability in terms of using technology in order to determine phonetic and morphologic features, written compilation is a method can maintain its disponibility to determine the whole vocabulary mentioned above. In accordance with this purpose, it is tried to determine the whole vocabulary as far as possible of Bismil Turkmen dialect whose phonetic and morphologic features given in the previous studies done before, by using that method in a wide time period. In this paper, it is aimed to give the word list will contribute to the vocabulary, given in the studies done before, of Bismil Turkmen dialect and also dialects' dictionary on the basis of a new lexeme or meaning.

The determined vocabulary is classified as word and word groups, idioms, proverbs, prayers and curses. Also the acronymies show the relationship between Irak Turkmen dialects and Urfa central dialect are given in the brackets. And also the acronymies are given in the brackets next to some words take place also in Azerbaijan Turkish standard language. The explanations for example page number or different phonetic variation are given in the brackets next to the words take place in dialects' dictionary, in order to remark the existence of the word in Bismil Turkmen dialect. These kind of words are given as they are, but the ones carry different meaning are remarked with the sign (*). The words and word groups given in the previous studies do not take place in this study. In addition, the list in this study does not contain the words of Turkey Turkish standard language have different phonetic variations - because phonetic features of Bismil Turkmen dialect were given in the study mentioned above, so it has not a further meaning except for giving more examples.

Keywords: Dialects' Dictionary, dialects, Bismil Turkmen dialect, Irak Turkmen dialects, vocabulary.

1. Giriş

Ağızların söz varlığının tespit edilip Derleme Sözlüğü'ne kazandırılması Türk sözlükçülüğü bakımından gereklilik arz eden bir çalışmadır. Bu türden çalışmalar, gerek ağızların kendi aralarında gerekse de tarihî ve modern lehçelerle ağızlar arasında yer ve zaman yönünden sözlükbilimsel ilişkilerin kurulması açısından önemli ve faydalıdır. Bismil Türkmen ağzı ile ilgili ilk çalışmalarda bu ağzı Eski Türkçeye ve Irak Türkmen ağızlarına bağlayan bir kısım söz varlığına hususen değinilmişti.¹ *Bismil Türkmen Ağzı* adlı çalışmada ise eserdeki metinlerde geçmesi nedeniyle söz

¹Bismil Türkmen ağzında; yazıtların söz varlığı içerisinde yer alan *eke*, *karı* (BTA, kerî), *yogun*, *süñük* (BTA, sümmük), *sanç-* vb. sözcüklerden başka Dîvânü Lugâtî't-Türk ve Kutadgu Bilig'in söz varlığı içerisinde yer alan *agna-* (BTA, ağınla-), *aguz*, *aluç* (BTA, alluca), *angıla-* (BTA, angilla-), *ayıl-* (BTA, ayılla-), *özek* (BTA, 'özzek), *berk*, *bezek*, *buldur buldur* (BTA, bildir bildir), *bürgelen-* (BTA, bırgalan-), *börk*, *çüvüt* (BTA, cift), *çum-* (cummêt-, cum ol-), *çepiş* (BTA, çeppiş), *çermel-* (BTA, çırma-), *çigît*, *çömçe*, *çüvüt* (BTA, cift), *ğarga-*, *küjik* (BTA, kējīk), *kirşen* (BTA, kirşan), *ğolan*, *ut-*, *yala* (BTA, yalla), *yır* vb. sözcükler canlılıkla yaşamaktadır. (bk. Sökmen, 2008: 785-787). Bismil Türkmen ağzını Irak Türkmen

varlığının bir kısmı verilmişti (Sökmen, 2016: 299-321). Fakat bu tür çalışmalarda verilen metin sözlükleri, bir ağzın sahip olduğu bütün sözvarlığı yansıtmaktan uzaktır. Çeşitli araştırmacılar tarafından, bu eksikliği kapatma amacını güden ve Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığının ana müracaat kaynağı sayılabilecek *Derleme Sözlüğü*'ne katkı sunmayı hedefleyen birçok çalışma yapılmıştır (Büyükkakış, 2009: 186). Derleş yolu itibarıyla "metinden bağımsız sözlük" (Akar, 2009: 7) yahut kapsamı itibarıyla "dar bölge ağız sözlüğü", içeriğı itibarıyla da "genel ağız sözlüğü" (Demir, 1999/II; 69) olarak nitelendirilebilecek bu tür çalışmalardan bir adet de zengin bir söz varlığına sahip bulunan Bismil Türkmen ağızı için yapılması ihtiyacı duyulmuştur.

Ağız araştırmalarında genel olarak derleme teknikleri ile ilgili, kaynak kişiye sorulacak soru yelpazesinin geniş tutulması, temel sözcük listelerinin hazırlanması (Akar, 2006: 48-49), kısa ve doğal konuşmaların kayıt altına alınması, sadece aranan özelliklere yönelik soru-cevapların hazırlanması (Öçalan, 2006/I: 175), derlemecinin yönlendirme amacı ile konuşmaya aktif olarak katılması, örtülü gözlem yahut gizli kayıt, yerliler gibi konuşma ve onlardan yardım alma (Demir, 1999: 78-79) gibi öneriler sunulmuştur. Fonetik ve morfolojik özelliklerin tespitinde sözlü derleme ve buradan mümkün olduğunca en zengin malzemenin elde edilmesine yönelik uygulamalar, yazılı derlemeden artık çok daha öne çıkmasına rağmen, kanaatimizce özellikle söz varlığının tespiti için, yazılı derleme yöntemi soruşturma tekniğı içerisinde her zaman kullanılabilirliğini sürdürecektir. Bismil Türkmen ağızı için yapılan bu çalışma, geniş bir zaman dilimine yayılmak suretiyle yazılı derleme yöntemi ve soruşturma tekniğı ile yapılmıştır.

Bu çalışmanın neticesinde ortaya çıkan söz varlığı, sözcük ve sözcük gruplarından başka deyimler, atasözleri ve dualar-beddualar şeklinde tasnif edilmiştir. Sözcüklerin yanına, yine Irak Türkmen sahası ve Bismil Türkmen ağızına yakınlık gösteren Urfa merkez ağızı ile olan bağlantıyı belirtmek üzere, kaynakçada belirtilen eserlerden faydalanarak, ilgili kısaltmalar verilmiştir. Bazen de Azerbaycan Türkçesi standart dilinde de geçen kelimeler sözcüklerin yanında parantez içerisinde belirtilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde de bulunan sözcüklerin yanına bu sözcüğün Bismil Türkmen ağızında da mevcut olduğunun bir kayıt olarak düşölmesi amacıyla künyesi verilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan sözcükler olduğu gibi verilmiş, farklı bir anlam katacak olan sözcükler ise yanlarına bir (*) işareti konmak suretiyle belirtilmiştir. Bismil Türkmen ağızı ile ilgili önceki çalışmalarda verilen sözcük ve sözcük grupları burada verilmemiştir. Ayrıca bu listeye, bugünkü standart dilde farklı bir fonetik biçimde yaşayan sözcükler – Bismil Türkmen ağızının fonetik özellikleri yukarıda adı geçen çalışmada² verildiğı için – örnek çoğaltmaktan öteye bir nitelik taşımayacağı için dâhil edilmemiştir.

2. Yazılı Derleme Yoluyla Elde Edilen Söz Varlığı

2.1. Sözcük ve Sözcük Grupları

ac ol-: acıkmak. (Ker.)

acciğ çıhart-: öcünü almak. (Ker.)

aciğlantır-: sinirlendirmek. (Ker.) (DS I, 55)

aciğna: inadına. (Ker.)

aciğlan-: sinirlenmek. (Ker.) (DS I, 47)

aciğ yè-: sinirlenmek. (Ker.)

acından öl-: 1. çok acıkmak 2. bir kimsenin kendisini gereksiz yere acındırması. (acından öl-/acdan öl-, Ker.)

sahasına bağlayan söz varlığı için de bk. Sökmen, İsmail. (2008). *Bismil'de Kerkük Ağızının Varlığı*. Kardaşlık. S:39. 19-26.

² Sökmen, İsmail. (2016). *Bismil Türkmen Ağızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ad қош-:** lakap takmak. (Ker.)
- afabeyin :** cinnet hâli.
- afara:** saman kırıntıları. (hafara, Tel.; havara “çabuk ufalanır beyaz taş”, Ur.) (DS I, 70)
- afat:** 1. afet. 2. fena kimse. 3. yaramaz çocuk. (Ker.) (DS I, 71)
- ağaç yê-:** sopa ile dövülmek. (Ker.)
- ağız eg-:** taklit yoluyla alay etmek. (Ker.) (DS I, 96)
- ağızemmez:** kendi hâlinde, zararsız insan.
- ağu:** 1. zehir; 2. çok tuzlu.* (Ur., Tel., Ker.)
- ağlife :** hava muhalefeti.
- ahtma:** atın alnından burnuna doğru uzanan beyazlık. (Ur.) (DS I, 131)
- ahtar-:** 1. döndürmek, (toprağı) alt üst etmek 2. kusmak. (Ker., Ur.) (DS I, 134)
- ahtar devir êt-:** ortalığı birbirine katmak, bir şeyin altını üstüne getirmek.
- ahtar dönder êt-:** bk. ahtar devir êt-.
- alaca belek:** 1. rengarenk. 2. benekli, desenli.
- alacalı** (bk. alaca belek)
- alasiye:** “Eyvah!” anlamında bir hayret ünlemi.
- alış-:** öğrenmek. (Ker.)
- alıştır-:** öğretmek.
- analıq:** üvey anne. (DS I, 249)
- arğa(sı) ol-:** destek olmak, güvencesi olmak, dayanak olmak.
- artla-:** iyi ve temiz olanlarını seçmek. (DS I, 335)
- arvat al-:** (erkek için) evlenmek. (Ker.)
- arvat berberî:** kadın kuaförü. (Ker.)
- arvat gişi:** karı-koca. (Ker.)
- arvat uşah:** ailece. (Ker.)
- asrah:** kerpiç evlerde tahtadan oluşturulan tavan.
- atê:** anne.
- avhur-:** hohlamak.
- avum avum êt-:** paramparça etmek.
- ayıl-:** farkına varmak, uyanmak. (DS I, 417)
- ayın-:** 1. ayılmak. 2. farkına varmak. (Ker.)
- aylıqçı:** aylık maaş usulü çalışan kimse. (DS I, 425)
- ayvan:** avlu. (DS I, 433)
- aznêfir:** 1. doyumsuz, doymak bilmeyen. 2. iri yarı. (DS I, 443; aznavur~aznavır)
- ‘acobelek:** benekli.
- ‘alo ‘alo:** hindi. (Tel.) (DS, 228)
- ‘ayal :** eş, zevce.
- ‘ayreti:** geçici, ödünç olarak. (DS I, 430)
- ‘ecce:** Bahar aylarında su kenarlarında kendiliğinden yetişen yenilebilir bir bitki. (DS I, 45)
- ‘eciz** (Ar. ‘acz): sıkılmış, bıkmış. (‘acız, Ur.)
- ‘eciz:** bıkkınlık. (DS I, 54)
- ‘ecizliq getir-:** üşenmek.
- ‘eciz ikrah êt-:** bıktırmak, usandırmak.
- ‘eciz ikrah ol-:** bıkmak, usanmak.
- ‘edavatlı:** düşmanca davranan kimse.

- ‘edavathlıh sür-**: düşmanlık etmek.
- ‘edü** (Ar. ‘aduvv): 1. düşman 2. musallat. (Ker.)
- ‘ekis**: aksi, inatçı. (akisi, DS I, 154)
- ‘e o**: saksağan. (DS I, 156)
- ‘emel**: ishal. (Ker.) (DS V, 1732)
- ‘erdik**: 1. ucu sivriltilmiş ince odun parçası. 2. *mec.* çok zayıf, sıska kimse.
- ‘idilli**: temiz, titiz insan.
- ‘uvulla-**: acı içinde kıvranıp sesler çıkarmak. (‘ivilde-, Ker.; ufulda-, A.T.)
- ‘öcüt-**: acıtmak, incitmek.
- ‘öd**: çok acı.
- ‘öşür (~‘üşür) at-**: kendini bir kişiye zorla benimsetmek.
- ‘ürülle-**: böğürmek.
- babalıh**: üvey baba. (DS II, 451)
- babayaran**: iri yarı adam.
- bacılıh**: üvey kızkardeş.*
- bağır**: yokuş. (DS II, 478)
- bağdanus**: maydanoz.
- bağça**: büyük bir tutam, bir kucak. (Ker.)
- bala**: çocuk. (Ker.) (DS II, 496)
- balah**: paça. (Ker.) (DS II, 498)
- balah sıyr-**: paça sıvamak. (Ker.)
- baldırı çıplağ**: 1. fakir. 2. Hz. Peygamber soyundan olmayan kimse.* (Ker.) (DS II, 502)
- balğ-**: balkımak, parlamak, ışıldamak. (balkı-, DS II, 507)
- ballaçça**: poğaç. (ballica, DS II, 509)
- bangılla-**: yüksek ses çıkarmak. (bangıl-da-, DS II, 520)
- bar**: pas, kir. (Ker.) (DS II, 522)
- bastıh**: üzümden yapılan ince pestil. (Ur.) (DS II, 546)
- başkıltı**: baş tarafı. (başkılt, DS II, 561)
- batman**: 6 okkalık ölçü, kantarın otuzda biri. (Ur., Ker.) (DS II, 572)
- bayah**: demin, biraz önce. (Ur.) (DS II, 575)
- bayah ı**: deminki; biraz önceki. (Ur.) (DS II, 576)
- bayahıtan**: biraz öncesinden, deminden. (Ur.) (DS II, 576)
- bayramçalıh**: bayramda giyilmek üzere satın alınan kıyafet. (DS II, 584)
- behmiz at-**: parmak atmak.
- belek**: leke. (DS II, 609)
- belek belek**: lekeli.
- belekê**: lekeli.
- belengaz**: 1. yoksul. 2. kendi hâlinde, zararsız kimse.* (DS II, 613)
- berdem berdem**: darmadağın.
- berredayi**: başıboş. (DS II, 636)
- berrehle-**: savuşturmak.*
- berki-**: sağlamlaşmak. (A.T.) (DS II, 635)
- bert-**: incinmek. (DS II, 637)
- bêş daş**: beş taş ile oynanan bir çocuk oyunu. (Ker.)

- bêy' ar:** edepsiz.
- beynamus:** namussuz.
- bıhçı:** testere. (DS II, 657)
- bılamaç:** un, şeker ve yağla yapılan bir tür tatlı. (Ur.) (DS II, 664)
- bılké:** ciddiyeysiz.
- birgala-:** vücudunu sallamak, titretmek.*
- bıyzi:** bu taraf.
- bızzot:** çok yaramaz (çocuk).
- billik:** erkeklik organı. (ç.d.)
- bir çenge:** çelimsiz. (Ker.) (çenge, DS III, 1137)
- bir gün he bir gün yoğ:** gün aşırı. (Tel., Ker.)
- bir hava:** sürekli, daima. (Ker.)
- bir hevüş:** pek çok, bir sürü. (Ker.)
- bir köme:** avuç dolusu. (Ker.)
- bir kefle:** pek çok, bir sürü. (Ker.)
- bocu:** ufak köpek cinsi. (bocı, Ur.) (DS II, 716)
- boş haket:** asılsız (söz, iddia). (Ker.)
- bökke:** elebaşı, öncü. (Ur.) (böke, DS II, 767)
- calgam:** bir akarsuyun en derin yeri.
- can kırğınlığı:** hâlsizlik. (Ker.)
- canı ağır-:** kendini iyi hissetmemek. (Ker.)
- canına sal-:** biri hakkında dolduruşa getirmek. (Ker.)
- canına sin-:** içine sinmek. (Ker.)
- carut:** ateş küreği. (carıt, Ur.) (DS III, 863)
- cazi:** çok bilmiş çocuk.*
- cêcim:** ince dokunmuş kilim, örtü vb. (Ker., Ur.) (DS III, 873)
- cemedan:** bk. cêcim. (cemedan, camadan; Ur., Tel., Ker.)
- cenger:** pas. (Ker., Ur.) (DS III, 882)
- cêvcik, cevce:** çene. (Ker.) (DS III, 887)
- cıbbır:** ağaç köklerini yiyen bir tür böcek.
- cıbbır kal-:** yalnız kalmak.
- cıbil:** 1. yoksul 2. çıplak. (DS III, 891)
- cıfıt:** kötü (kişi).* (Ker.; cıftı, Ur.)
- cıgılda-:** karşılıklı feryat etmek, bağışmak. (Ker.) (DS III, 901)
- cılķ-cılķ:** 1. jölemsi kıvamda olan. 2. ciddiyeysiz. (cılķ, Ker.; cılķ, Ur.)
- cılķé:** işi sulandıran, gelişigüzel davranan (kimse).
- cıllıcav:** çerçi malzemesi.
- cıllıķlaş-:** ciddiyeysizleşmek.
- cıncıķ bıncıķ:** değersiz süs eşyası. (Ker.; cıncıķ, Ur.)
- cırnaķla-:** pençe atmak. (cımrıķla-, Ker.) (DS III, 936)
- cicer-:** küflenmek. (cücer-, DS III, 1024)
- cingille-:** çınlamak.
- cırbeķ:** çapak. (mişrih, şırbuh; Kif., Ker.)
- ciyati:** atılgan, girişimci.
- curun:** küçük havuz. (DS III, 1019)
- cücühle-:** (bitkiler için) üremek, çoğalmak. (cücüklen-, DS III, 1024)

- cünk:** köşe. (cönk, DS III, 1007)
- cürre:** 1.cura 2. çelimsiz. (cura, DS III, 1017)
- cüvek cüvek:** fellik fellik, yana yana.
- cüvelek:** fakir.*
- çağıldağ:** küçük baş hayvanların kuyruklarına yapışan çer çöp ve dışkı parçaları. (şağıldağ, Ker.) (DS III, 1036)
- çağnaş-:** 1. çaprazlama hareket etmek.* 2. zıtlaşmak.*
- çalağan:** sürekli hırsızlık yapan.*
- çamır:** bataklık.
- çarçılım ét-:** çok gezmek.
- çarpana:** yıpranmış ayakkabı. (DS III, 1083)
- çelem:** şalgam. (DS III, 1119)
- çeppek:** 1. alkış. 2. çevik. (çaphın, çeppih; Tel., Ker.; çepik, Ur.) (DS III, 1143)
- çeppek çal-:** alkışlamak. (çaphın çal-, çeppih çal-; Tel., Ker.; çepik çal-, Ur.)
- çevel:** 1. solak 2. sakar, dikkatsiz. 3. yürürken sendeleyen.
- çevirge:** çekirge.* (çevirke, Tel., Ker.)
- çığır-:** şiddetle bağırmak. (A.T.) (DS III, 1161)
- çingilla-:** çınlamak.*
- çingillat-:** çınlatmak.*
- çillek:** maymun iştahlı.
- çillik:** dişilik organı. (DS III, 1218)
- çin:** omuz. (Ur.) (çigin, DS III, 1207)
- çiriş:** 1. tutkal. 2. sağlam olmayan iş.* (Ker., Ur.) (çirişne, DS III, 1235)
- çiskınlet-:** su serpiştirmek.
- çit:** keten. (Ur.) (DS III, 1240)
- çögdür-:** hızlıca işemek. (DS III, 1277)
- çömçetutan:** 1. açşı. 2. evde yemek yapma işini üstlenen kişi.
- çul çapıt aşı:** kurutulmuş domates, biber ve patlıcan saplarından yapılan bir tür yemek.
- çurtal:** palaz.
- çüngüş:** çömelme, çömelerek oturma.
- çütüzzük tağ-:** nişan töreni düzenlemek.
- dabbağ:** yoğun kir.*
- dağdağê:** benekli.
- dala-:** haşeratın musallat olması. (DS IV, 1337)
- daldala-:** 1. himaye etmek. 2. gizlemek. (DS IV, 1341)
- daldalan-:** tenhada dinlenmek. (**Urfa) (DS IV, 1341)
- dammağ ét-:** özendirmek. (Ker.)
- dam-:** damlamak. (A.T.) (DS IV, 1354)
- daraba:** 1. dükkân kepengi. 2. depo. (Ker., Ur.) (DS IV, 1365)
- daşlan-:** taşmak, köpürmek.
- dayağ:** destek. (dayağ, Ker.) (DS IV, 1383)
- dayağ ol-:** destek olmak. (Ker.)
- debbe:** şişkin. (Ker., Ur.) (DS IV, 1391)
- debbik:** şişkince.
- debeng:** sersem, şuursuz. (Ker.)
- debeng ét-:** sersemleştirmek. (Ker.)
- debeng ol-:** sersemleşmek. (Ker.)

- degeneg:** değnek, sopa. (Ker.) (DS IV, 1400)
- dehke:** dava, olay.
- dehre:** satır bıçağı, balta. (Ur.)
- deleme:** rafadan yumurta.* (Ker., Ur.)
- dëllik:** cilveli genç kız. (dellüg, Ker.)
- denne:** çamurdan yapılan toprak testilerin geniş hacimlişi.
- dëv kerísí:** iri yarı insan.
- díd-:** parçalara ayırmak. (A. T., Ker.) (dit-, DS IV, 1482)
- digdig ét-:** söylenmek.
- dilbaz:** konuşkan. (Ker.)
- dılcek:** küçük dil. (Ker.) (DS IV, 1492)
- dılcegi düş-:** boğazı ağrımak. (dılçek, Ker.) (DS IV, 1493)
- dili pis:** ağzı bozuk. (Ker.)
- dili şirin:** tatlı dilli. (Ker.)
- dímdik:** gaga. (Ker.) (DS IV, 1481)
- dincel-:** dinlenmek. (DS IV, 1500)
- diyesen:** sanki. (Ker.) (DS IV, 1529)
- diz başına çök-:** dizüstü çökmek.
- dolazla-:** dolamak, sarmak.
- doluğ-:** ağlamaklı olmak. (doliğ-, Ker.) (DS IV, 1547)
- dor:** sıra. (DS IV, 1563)
- dor vër-:** sıra vermek.
- doşa:** sahipleri belli olmak için sürüdeki küçük baş hayvanların arka kısımlarına vurulan renkli damga. (çoşa, Ker., Tel.)
- dügle-:** iliklemek.
- düglek:** ham kavun. (DS IV, 1621)
- düşerge:** evlenmeye müsait olan çiftin her birine verilen ad.*
- ebeç kerí:** 1. yaşlı, bilge kadın. 2. bilgiç çocuk.
- ebemkuşağı:** gökkuşağı. (Ur.) (DS IV, 1654)
- egríce:** yengeç.*
- el öpen:** süleymancık, Türk keleri. (bk. kız yoldaşı) (DS V, 1726)
- elle~elele~erre~errik:** bir hayret ünlemi.
- emcek** (< imçek, Çağ.): meme. (Ker.) (DS V, 1730)
- emre míteh:** verilen işi derhâl yerine getiren.
- enzele-:** 1. ezmek yahut çok küçük parçalara ayırmak. 2. lafı gevelemek.
- epenek:** kelebek. (DS V, 1762)
- er~her:** Bir hayret ünlemi. (Ur.)
- erci gëç-:** nazı geçmek.
- erenk perenk:** darmadağın. (Ur.) (DS V, 1766)
- ëşkene:** et suyuyla yapılan bir tür çorba.
- eşkı:** bir tür yemek.
- eşpeh:** soy, zürriyet.
- etlembala:** 1. çıplak. 2. etine dolgun.
- ettiy:** 1. zayıf, çelimsiz. 2. beceriksiz.
- ëv uşah:** çoluk çocuk.. (Ker.)
- evcimal:** ev işlerinde becerikli. (DS V, 1801)
- ëvle ëvle oyna-:** evcilik oynamak. (ëv ëv oyna-, Ker.)

fassal: denge.

felhen: toprak birikintisi.

ferco: kötürüm.

fethe vër-: Fatiha okumak. (Ker.)

fèyim: akıl, zihin.

fèyimli: hafızası kuvvetli.

firtana xop-: ortalığın karışması. (Ker.)

firtana xopart-: ortalığı birbirine katmak. (Ker.)

fızıl: 1. sır saklayamayan. 2. fitne çıkaran. (Ur.)

almacı: yenge. (gelinbaci, DS VI, 1978)

amış: 1. manda. 2. şişman. (Ker.)

gedek: 1. manda yavrusu. 2. sevimli çocuk.* (DS VI, 1965)

gèj: sersem. (DS VI, 1971)

gemrük~gemro: yamuk.*

gereze: olduğundan büyük görünen, miskin.

gerneş-: gerinmek. (Ker., A.T.) (DS VI, 2005)

gertè: boş ilerle uğraşan, abartılı konuşan.

gezegen: çok gezen. (Ur.) (DS VI, 2019)

gırılı: ses. (Ker.)

gijjo mijjo ol-: saç başı dağılmak.

girgi: 1. mide ve bağırsakların bozulması. (Ker.) 2. karın ağrısı, sancı.

girgi gir-: karın ağrısına tutulmak.

girgi tut-: bk. girgi gir-.

gişiye vër-: (genç kız için) evlendirmek. (kişiye vër-, Ker.)

oppo: iri yapılı.

oşto: etli butlu (adam).

göbek düş-: karın boşluğunun ağırması. (köbek düş-, Ker.)

göbek kaldır-: karın boşluğunun ağrısına yönelik tedavide bulunmak. (köbek kaldır-, Ker.)

göbelek: mantar. (Ur.; köbelek, Ker.) (DS VI, 2115)

gögerçin: güvercin. (Ker.) (DS VI, 2169)

görset-: göstermek. (Ker.) (DS VI, 2162)

göt bur-: bk. göt bırgala-. (Ker.)

götüstü: sırt üstü. (Ker.)

göz deg-: nazar değmek. (Ker.)

göz dolantır-: göz gezdirmek. (Ker.)

göz muncuğu: nazar boncuğu. (Ker.) (DS VI, 2183)

güleş: güreş. (Ker., A.T.)

gülozırtık: analı kızlı yemeği.

gümgüm: bakır testi. (Ker.)

gün tutul-: güneş tutulması. (Ker.)

güvegi: damat. (DS VI, 2239)

habcik: arpacık.

habbeter: soy, nesil.

haçağ: ne zaman. (DS VII, 2248)

haftè: dişlek.

hağ: elalem. (Ker., Ur.) (DS VII, 2252)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5

- haket:** masal, hikâye. (hakat, Ker.)
- haşsı:** hangi. (Ker.)
- halay tep~halay vur-:** halay çekmek. (Tel.; heley tep, Ker.)
- hampa:** zengin aile. (DS VII, 2268)
- hampo:** ahmak. (Ur.)
- hamşor:** dayanıksız.*
- hamut:** faytonlardaki at boyunluğu.
- haneçe:** küçük tandır ekmeği.
- hanek ét-:** şaka yapmak. (Ker.) (DS VII, 2273)
- hankı:** hangi. (Ur.)
- haphap:** nalın. (Ur.) (DS VII, 2280)
- haphaptan:** aniden, birdenbire.
- harnük:** dikenler arasında bulunan bir tür yemiş. (Ker.)
- hasüt:** kıskanç. (hasıt, Ur.; Ker.)
- haş ol-:** yanmak, haşlanmak.
- haşhaş:** perişan hâlde.
- havilla-:** havlamak, ürmek.
- havlat:** تنها. (helvet, Ker.) (DS VI, 2312)
- havut:** deve semeri.* (Ur.)
- hayan:** ne taraf. (Ker.)
- hayanı:** ne tarafa. (Ker.)
- hayanda:** ne tarafta. (Ker.)
- hayho:** imdat. (hayhoy, DS VI, 2317)
- hayho ét-:** imdat istemek.
- hayla hayla:** her zaman.
- haylo:** umutsuzluk bildiren bir ünlem.
- hayzı:** ne tarafa.
- heçheccik:** kırlangıç. (hachacık, DS VII, 2248)
- heçilaklak:** bk. leglek. (Tel., Ker.)
- heçsiz:** işe yaramaz, gereksiz.
- heft heşt ét-:** çok çabalamak.
- hehıllat-:** kahkaha atmak.
- hel kaldır-:** bir malın bir anda tüketilmesi.
- helke:** kova. (DS VII, 2335)
- her ét-:** hayır hasenatta bulunmak. (Ker.)
- herslentir-:** sinirlendirmek. (herslen-, DS VII, 2348)
- hılavu:** oklava.
- hıllısı:** 1. sümsük. 2. sıska.
- hınt:** ev, barınak. (DS VII, 2366)
- hırhıtta:** yanmış ekmek kırınıtları. (Ker.)
- hırif:** ihtiyar, bunak. (Ur.) (DS VII, 2370)
- hırifla-:** 1. garip davranışlar sergilemek, zamansız işler yapmak 2. gece yarısı aniden uyanmak. (Ker., Ur.) (DS VII, 2370)
- hırt:** çekememezlik.
- hırtlı~karnı hırtlı:** başkalarının kötülüğünü isteyen.

hırtık ol-: solunum yolu enfeksiyonu neticesinde boğazda hırıltı meydana gelmesi.

hılbet: sülale.

hıllan: sel, erozyon vb. afetler neticesinde su veya toprakla birlikte gelen birikinti.

hıllırhop: 1. apar topar. 2. yaka paça. (hındır hop, Ker.)

hinto (kelle): akılsız (kafa).

hırılle-: anlamsızca gülmek. (A.T.)

hıncik: sivri.

hınkır-: sümkürmek.

hırçille-: hıçkırarak ağlamak. (hırçıl-da-, Ker.)

horthama: yetişkin.

hölle: sığınak.

hölüp: bere, başlık.

hulhı dar~hulhsuz: sıkıntıya gelemeyen. (Ker.)

hulhu olma-: gününde olmamak. (Ker.)

hülhüllü: herhangi bir ilkeye bağlı olmayan.

hümmükle-: pataklamak.

hürme: ağırbaşlı kadın. (Ker.)

hürrüşlen-: böbürlenmek.

hüş-: susmak. (hüs-, Ker., Ur.) (hös-, DS VII, 2437)

ıçkın: kangal. (ıçkın, DS VII, 2455)

ifrikleş-: büyümek, serpilmek.

ilig ét-: tertemiz yapmak. (Ker.)

ins: canlı varlık. (Ker.)

işkırık: ıslık.

ivez: sivrisinek. (Ur.) (DS VII, 2571)

iz bar ol-: ödeşmek. (üz bar ol-, Ker.)

ķabar: şişlik. (Ker.) (DS VIII, 2581)

ķabar at-: şişmek.

ķaç-: koşmak. (DS VIII, 2587)

ķaça ķaça: 1. koşa koşa 2. derhâl. (Ker.)

ķafanaķ ol-: 1. çok korkmak, ürpermek. 2. çok şaşırmak.

aftar: ihtiyar, bunak. (DS VIII, 2593)

ķaķma: evlerin çatısına döşenen ince tahta. (DS VIII, 2598)

allaķ: bayanların arasında bulunmayı seven erkek.

ķamana ķoy-: telaşa düşürmek.

ķara yér: mezar. (DS VIII, 2655)

ķaraküren: kar küreği.

ķaranti: iz, belirti. (ķarantı, Ker.)

ķarantisi kaķ-: ortadan kaybolmak, uzun süredir gözükmemek.

ķasét: kez, defa.

ķaşavuç: 1. at yelesi tarağı 2. gırgır. (Kif., ķaşaviç Ker.) (ķaşav, DS VIII, 2678)

ķatlıķ: takım elbise. (ķat, Ker.)

ķatté: büyük fare.

ķavaķ: bk. ķirtmaķ.

ķavrazan: boş işlerle uğraşan.

ķayģanaķ: yağ, yumurta ve pekmezden yapılan bir tür yiyecek. (ķayģana, Ur.) (kayagina, DS VIII, 2696)

ķebín kes-: nikâh kıymak. (Ker.) (DS VIII, 2714)

ķeĉel: kel. (Ker., Ur.)

ķêf êt-: talih bulmak. (Ker.)

ķêfî gel-: sevinmek. (Ker.)

ķef: köpük.

ķefelik: ense.

ķefleden: sürü ile.

ķehille-: 1. güçlkle nefes almak. 2. öksürük krizine tutulmak. (kähildä-, A.T.; Ker.) (kehle~kehile-, DS VIII, 2721)

ķejjikli: saçları dağınık.

ķelküt: fiziksel özü bulunan yahut bakımsız insanlar topluluğı.

ķelle şeker: küp şeker. (Ker.)

ķelle oşt: kafası kırılmış.

ķellik: kavun ve karpuz kabuğı.

ķemĉik (ağız): alt ĉenesi ĉıkık olduğı için dişleri üst üste gelemeyen kimse. (DS VIII, 2737)

ķemtik: yazma, tülbent.

ķennik: kenger sakızı. (kanak~kannık, DS VIII, 2617)

ķepire sal-: acele ettirmek, iki ayağını bir pabuca koymak.

ķer: sağır.* (Ker.)

ķeraba: sarı.

ķerran: uzun boylu.

ķertol: patates. (DS VIII, 2671)

ķesseví: kuru, sert.

ķessek: taşlaşmış, sertleşmiş. (Ker.) (DS VIII, 2768)

ķestel: ĉeşme. (DS VIII, 2676)

ķeşmer: şakacı. (Ker., Ur.) (DS VIII, 2680)

ķet'en: asla. (Ker.)

ķetir daşşığı: mürdüm eriğı. (Ker.)

ķettaş: toparlak erkek çocuk.

ķevenní: kadın aşçı, hizmetçi. (DS VIII, 2775)

ķevl: söz.

ķeypit-: saklamak, gözlerden kaçırmak.

ķıbraķ: 1. kadın ticareti yapan kimse, pezevenk. 2. kadınsı tavırlar sergileyen erkek. (DS VIII, 2782)

ķıĉıkultı: ayak tarafı.

ķıdığı gel-: gıdıklanmak. (Ker.)

ķıfıl: büyük kilit. (Tel.; ķıfıl, Ker.) (DS VIII, 2788)

ķılavlan-: dalkavukluk yapmak.*

ķılca: kıl kadar, ipince.

ķılıķ kırtıķ: bölük pörĉük.

ķılt: taraf. (DS VIII, 2801)

ķımbıl: buğday böceğı.

Turkish Studies

- ķıncal-:** 1. şıarmak. 2. naz yapmak.* (ķıncan-, A.T)
ķıncê: şımarık.
ķınd: değer.
ķındırğa: 1. sulak yerlerde yetişen bir bitki, çayır otu. 2. çok zayıf, sıska.* (DS VIII, 2808)
ķınêfir: karanfil. (ķínífır, Ur.; ķenefil, ķínífıl, Ker.)
ķınnep: kalın ip. (ķınnab, ķıllap, ķullep; Ker.)
ķıran ķırana düş-: şiddetli tartışmaya girişmek. (gıran gıran, Tel.; gıran, Ker.)
ķıran ķırana sal-: sözlü veya fiili saldırıya geçmek.
ķırķ vêr-: ölünün kırk yemeğini dağıtmak. (Ker.)
ķırniyava gel-: Dişi kedilerin çiftleşmek istemesi. (Ur.) (ķırnava gel-, DS VIII, 2835)
ķırtmıķ: talaş parçası.
ķırtmaķ: saç kepeđi. (DS VIII, 2839)
ķırtmaķlan-: (saçın) kepeklenme(si).
ķıtmır: kısa boylu. (DS VIII, 2848)
ķıttıķ: bk. ķıtmır.
ķıyıķ: koyun pisliği. (ķıyyıđ-ķıyyıķ, Ker.)
ķız yoldaşı: bk. el öpen. (Sel., Ker.)
ķibe kudur: işkembe.
ķiri-: şekerleme yapmak. (Ker.)
ķirmen: yün eğirme aracı. (DS VIII, 2880)
ķırrık: 1. eşeğin yavrusu. 2. (arg.) evlat. (ķürrık, Ur.)
ķırtık: aşınmış (sabun). (Ur.) (DS VIII, 2882)
ķisse: pay, hisse. (Ker.)
ķızılle-: yakınmak. (ķızılđa-, Ker.; gizildä-, A.T.)
ķızır: harman bekçisi.* (Ur.)
ķızrik: kızartılmış kuyruk yağı.
ķocal-: 1. ihtiyarlamak 2. yıpranmak. (Ker., A.T.) (DS VIII, 2892)
ķoççüđ ol-: bir uzvun uyuşması yahut hissiyatını tamamen kaybetmesi.
ķofu: köylü kadın başlığı. (ķöfı, Ur.) (ķofık, DS VIII, 2900)
ķolankırma yê-: aşırı miktarda yemek.
ķona ķona: 1. küçük sinek. 2. zerrecik hâlinde havalanan her şey.
ķoncal: uyuşuk, hissiyatını kaybetmiş gelişmemiş, gelişmesini tamamlayamamış, kısa ya da sakat kalmış.
ķoncal ol-: bk. koncal.
ķopça: düđme. (DS VIII, 2920)
ķoppo: çolak.
ķoruķ: ham üzüm. (ķorıķ, Ur.)
ķorud êt-: yetmek, kafi gelmek. (ķorut-, DS VIII, 2929)
ķottê: kısa boylu. (kottik, DS VIII, 2897)
ķottik: izmarit.
ķödük: çay şekerı kaşığı.
ķök ķömçek: soy sop. (Ur.)
ķölge: gölge. (Ker., Ur.)
ķömeç: ebegümeci. (Ur.) (DS VIII, 2956)

- köndüne:** çaprazlama.
köp-: kabarmak. (DS VIII, 2961)
köpek ossuruğu: üzerlik.
körele-: fırlatıp atmak. (Ur.)
kösne: eskimiş, demode olmuş. (kösne-, DS VIII, 2974)
kötele-: fırlatmak. (DS VIII, 2981)
köynek: gömlek. (Ker., Ur.) (DS VIII, 2984)
ķuc (ç.d.): kucak. (Ur., Ker.)
ķuc et- (ç.d.): kucaklamak. (koç-, DS VIII, 2895)
ķurķuşun: kurşun. (Ker.)
ķurre: 1. kabadayı. 2. kendini beğenmiş.
ķurrelen-: 1. kabadayılık taslamak. 2. kendini beğenmek.
ķurşah: bel bağı. (Ker.) (DS VIII, 3009)
ķurşa-: 1. kuşamak. 2. Alevîlikteki irşat ve kuşanma töreninde dedenin talibe bel bağı takması. (A.T., Ker.)
ķusaķ: kustumuk. (DS VIII, 3013)
ķuşķ ol-: irkilmek.
ķuşķana: tencere. (Ur.) (ķuşķana, DS VIII, 3015)
ķut et-: atıştırmak. (Ker.)
ķutulla-: guruldamak. (ķutulda-, Ker.)
ķuzuķu: kuzu çobanı.
küķe: dar ara sokak.
küķük dam: kiler.
külleķ: külah, başlık.
külünk: iri yarı.
kümmühle-(~ ħümmükle-): kafasına vurmak.
kümmük-ķümmüh-(~ ħümmük): hayvanların kafasındaki fazlalık tüyler.
küncü: susam. (küncü, Ur.) (DS VIII, 3036)
künde: hamur topağı. (Ker.) (DS VIII, 3037)
kürm: istek, arzu, talep.
kürmüsti: işe yaramaz.
kürriz: dazlak, saçları tamamen kesilmiş.
kürü-: kürek yardımıyla temizlemek atmak. (A.T.) (DS VIII, 3048)
küsegen: alingan. (Ur.) (DS VIII, 3049)
küssi: kaplumbaķa.
ķüt: tandırın tavanından yere düşen ve küle bulan an ekmek parçaları. (DS VIII, 3053)
laban: ğunah.
laban at-: ğunahı boynuna atmak.
laķ et-: 1. kınamak. 2. küķümsemek.
lappa: bir yumak, bir top hâlinde.
loppa: bk. lappa.
lappaķa: lapa kıvamındaki yemek. (Ker.)
lek: Sünnî.
lenger: geniş bakır sahan. (Ur.)
leppik: yuvarlak. (DS IX, 3073)
loķap ķoş-: lakap takmak.

- loma:** bahane.
lori lori: uzun hava.
lottik: boğaz.
lop lop: bütün bütün.
loppa: bütün hâlinde.
lö^c: taş silindir. (loğ, Ur.) (loğ, DS IX, 3082)
lö^c le-: yuvarlamak.
lök: 1. erkek deve. 2. güçlü, kuvvetli adam. (Ur., Tel., Ker.) (DS IX, 3089)
lürdê: sıksa.
maççêt~marçillat-: şapır şupur öpmek. (Ker.)
mardiyak: ince sırık.
marê: muhacir, göçmen.
ma^c reke: at eyeri.
marhuda: şekersiz aşure.
maşêt: mandal.
maulla-: miyavlamak. (mavılda-, Ker.; mavla-, Ur.)
maya: 1. dişi deve 2. alımlı genç kız. (Ur.) (DS IX, 3138)
maymağ: çarpık bacaklı. (Ker.) (DS IX, 3141)
mazzağ: alay.
me^c ille-: melemek. (me^c ilde-, Ker.)
meclüh: yaralı.
mehel: (sabaha) karşı. (Ker.)
mêhîl sal-: meyletmek. (Ker.)
meses: ucunda çivi olan sırık. (DS IX, 3171)
mêşîn: koyun.
meş o: obez.
meyit: ölü.
mıgıl: keder.
mıkkad êle-: mukayyet olmak.
mıkrız: cimri. (DS IX, 3182)
millık: yumuşak.
mıraz: nasip, murat. (Ker., Ur.)
mırcık: çamur kıvamında olan.
mırçilla-: ağzı şapurdamak. (mırçıl-da-, Ker.)
mırçillatmak: ağzını şapurdattmak.
mıtrıp: cimri. (mutrup, Ker.) (DS IX, 3139)
nıhçala-: çitilemek.
nırçilla-: “Hayır” manasında ses çıkarmak, reddetmek. (nırçıl-da-, A.T.)
not: lira.
nubar: mevsimin ilk ürünü, turfanda. (DS IX, 3256)
nüssübet: 1. musibet. 2. uğursuz adam. (nüsübet, DS IX, 3258)
ommaç: yuvarlak.
ommaç êt-: yuvarlayıp top hâline getirmek.
oyah: uyanmış, uyanık. (Ker.) (DS IX, 3300)
oyan-: uyanmak. (A.T.) (DS IX, 3300)
oyzı: o taraf.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 12/5

- öge:** evvel zaman, önceleri.
ölez: bezgin bir hâlde olan. (DS IX, 3331)
ölü öl-: bir kişinin ölmesi, ölüm durumunun meydana gelmesi. (ölü öl- Ker.)
öpkelen-: midesi kalkmak, kusma refleksi geçirmek.
örtük: örtü, battaniye. (örtük, Ker.)
öske-: özlemek. (ökse-Ur.)
ötebaş (-otabaş-ètebaş): Sabahın erken saatleri.
özeme: ayranın içine ekmek doğranarak yapılan yemek. (DS IX, 3370)
parpıntı ol-: darmadağın olmak.
partal: fazlalık giysiler.* (Tel., Ker.)
parté: geveze ve gereksiz konuşan.
pege: ahır. (DS IX, 3420)
peleş (burun): iri delikli burun.*
pellik: renkli pul.
pence~pencek: pençe. (Ker.)
perenk perenk ol-: darmadağın olmak.
pıncığı çığ-: ezilmek.
pirtla-: fırlamak. (DS IX, 3445)
pışkı-: ekşimek, yiyeceğin bozulması.
pışo pışo ét-: yatıştırmak, sakinleştirmek.
pızırığ: kısa boylu (kişi).
piç: tırnak diplerinden kalkan küçük parçalar. (DS IX, 3451)
pine: 1. kümes 2. küçük ve bakımsız ev. (DS IX, 3453)
piré: yaşlı (kadın).
piré ol-: yaşlanmak.
pırçıklı: havuç. (Ur.) (DS IX, 3497)
pırdık pırdık ét-: paramparça etmek. (pırtık pırtık, Ker.)
pırdım pırdım ét-: bk. pırdık pırdık ét-.
pırpırım~pırpırım: semiz otu. (Ur.) (DS IX, 3459)
pızırık: sivilce.
pöççük: kuyruk sokumu. (pöç, Ur.) (DS IX, 3477)
puç: 1. organların hissizleşmesi. 2. zayı olmuş hububat. (Ur.) (DS IX, 3482)
pük: tüy. (Ker.)
şahte vur-: işi bozmak. (şahta vır-, Ker.)
sağavu: soğuk algınlığı.
sakko: uzun ceket. (saço, Ur.)
sallam sèyit: bitkin hâl. (sellim seyyid, Ker.)
sancağ: arı, akrep vb. hayvanların iğnesi. (DS X, 3535)
saral-: 1. sararmak. 2. benzi solmak. (Ker., A.T.)
sataş-: yoğun bir şekilde bir işle uğraşmak.
savuh: soğuk. (savıg, Ker.) (DS X, 3556)
savuş: “defol!” anlamında bir söz.
savuş-: defolup gitmek. (A.T.)
sayrı: taraf.
selev: doğal afetlerde suyun getirdiği birikinti.
sèllik: bk. şorrik.
seneyi sabuh: 1. bütün sene boyunca. 2. her yıl.

- sep:** Cumartesi. (**Urfa)
- sepele-:** 1. serpmek. 2. çiselemek. (Ur.)
- ses étme-:** müdahale etmemek, karışmamak. (Ker.)
- sığatla- (< sığa-, KDK):** okşamak. (suğatla-, Ker.) (sığa-, DS X, 3602)
- sığırçın:** serçe.* (Ker.)
- sığta- (<sığıt+a-, ET):** ağlayıp feryat etmek.
- sırı-:** (yorgan) dikmek. (Ur., A.T.) (DS X, 3616)
- sırıhla-:** kakalamak.
- sıtamlıh çek-:** minnet altında kalmak.
- sıtar ét-:** korumak, koruma altına sokmak. (Ur.)
- sıtar ol-:** sığınmak, koruma altına alınmak.
- sıtl:** bakraç. (Tel., Ker.) (DS X, 3647)
- sinece:** sinsi. (sinecen, DS X, 3639)
- singir:** kısa ve etine dolgun kimse. (siğir, DS X, 3641)
- siyrih:** utanmaz, arsız. (Ur.) (DS X, 3627)
- sonsur:** sinsi.
- sonu sonu:** en sonunda, nihayetinde.
- sucuğ:** bağırsak.*
- suğralı:** sürekli iş buyuran. (Ker.)
- şakka:** parça.
- şamama:** ham kavun. (Ker.) (DS X, 3741)
- şappır:** iri yarı.
- şe al:** ayakkabı. (DS X, 3757)
- şeklen~şekleş-:** 1. şüphelenmek. 2. irkilmek.
- şelepele:** dağınık (insan). (çelepele, Ker.)
- şellele~şellekle-:** kucaklayıp taşımak.
- şemmo:** 1. şaklaban, dalga geçilecek kimse 2. acınacak durumda olan.
- şemmo ét-:** 1. alay konusu hâline getirmek 2. acınacak hâle getirmek.
- şerik:** ortak.
- şerrüt:** kuru diri.
- şetteh:** uyanık, gözü açık, girişken.
- şeytano :** hareketli ve zeki çocuk.
- şihna:** kendini önemli bir mevkide gören kimse.
- şılkana:** ince hamurla yapılan ekmek, krep. (DS X, 3778)
- şıkar:** değerli. (DS X, 3776)
- şitil:** fidan. (Ker., Ur.) (DS X, 3788)
- şitil vur-:** fidan ekmek. (Ker.)
- şittik:** utanmaz, arsız.
- şopa düş-:** salgın hastalığa yakalanmak.
- şorağ:** tuzlu. (şorlağ, Ur.) (DS X, 3790)
- şoratan:** yağmur oluğu. (çörten, Ur.; şorakat, Ker.) (DS X, 3791)
- şorrik:** salya. (şörık, Ur.) (DS X, 3791)
- şudur:** gözden akan irin.
- şuğa:** esnek çubuk.
- şugarıp:** ölü için yapılan yemek dağıtma töreni.
- şüjüné:** zayıf, çelimsiz.

- şürele-:** iğnelemek. (DS X, 3795)
şüretli: ilgi çekici, yakışıklı.
tabaḥça: geniş yayvan sepet.
taḫça: niş. (taka “pencere”, Ur.) (taka, DS X, 3804)
tamaşa: seyir, izleme. (Ker.)
tapan: eşik.
tappa: kapak.
tapta-: dövmek, sırtına vurmak. (tapda- “ayaklamak”, A.T)
taptan düş-: takatsiz kalmak.
taral: başı boş, avare.
tas kêçel: dazlak. (Ker.)
taşkala: acele. (Ker.; teşkele, Ur.)
tay: yaşıtlı. (Ur.) (DS X, 3850)
tebene: yorgan iğnesi. (Ker.) (DS X, 3855)
tecel: yaramaz çocuk. (tacal, Ker.) (DS X, 3856)
telek: yaprak. (DS X, 3869)
teles-: acele etmek., hızlıca hareket etmek. (täläs-, A.T.; Ur., Ker.) (telesi-, DS X, 3870)
temmeḥ: cimri.
temtük: tekme.
tenelik: petelik.
tentene: çadır. (Ker.)
termi: aksine.
têşi: yün eğirmeye yarayan tahta araç, iğ. (Ker., Ur.) (DS X, 3897)
têşi tavla-: iğlemek. (Ker.)
teteḥamır~ teterḥamır: perişan.
tetti êt- (ç.d.): adım atmak. (Ker.)
têvîr: çeşit. (DS X, 3902)
têvîr têvîr: çeşit çeşit, türlü türlü. (DS X, 3903)
tevluk at-: son anda vazgeçmek, sebepsizce ertelemek.
tevrîm: aksine.
tevşê: dengesiz, densiz.
tevş at-: umulmadık bir anda alakasız bir şey ortaya atmak.
tıfaḫı daḡıl-: darmadaḡın olmak.
tırḫa: harman yığını.
tırşık: ekşili güveç. (turşok, Ker.)
tîfir-: tükürmek. (Ker.)
tîfrik: tükürük. (tîfreg, Ker.)
tîftik: saç.
tîftikli: uzun saçlı.
tike tike êt-: parçalamak, parça parça etmek. (DS X, 3929)
toḫma ol-: yeme fesatı geçirmek. (Ur.) (DS X, 3944)
tollaz: serseri, başıboş dolanan. (tolaz, DS X, 3952)
torlu: kalın naylon iplerin aralıklı bir biçimde tahta ayakların üzerine döşenmesi şeklinde yapılan kısa oturak. (Ker.)
toy: düğün. (Ker., Ur.)
tri: üzüm.
tuḡê tuḡê: kıvrıkcık.

- tuluḡ:** 1. küçükbaş hayvan derisinden yapılmış muhafaza torbası. 2. sıcak su torbası. (Ker.) (DS X, 3988)
- tum-:** 1. suya dalmak 2. bürünmek. (Ker.) (DS X, 3991)
- tuman:** 1. don, külot. 2. alt giyim. (Ker., Ur.)
- tumançaḡ:** donsuz, alt kısmı çıplak.
- tumdur-:** 1. daldırmak. 2. batırmak. (Ker.)
- tülle:** başıboş gezen kimse.
- türme:** başlık üzerine bağlanan yazma. (Ker.)
- va:** hayret ünlemi. (Ur.) (DS XI, 4089)
- var günü:** bolluk zamanı. (Ker.)
- varyet:** varlık. (Ur.)
- varyetli:** varlıklı, zengin. (Ur.)
- vatar:** kırış.
- vırırık:** ishal. (DS X, 4101)
- vırırığa düş-:** ishal olmak.
- vırrek:** yalancı.
- yağır:** 1. ağır pas, kir.* 2. yara bere. (DS XI, 4119)
- yağluḡ:** mendil. (yağlıḡ, Ker.) (yağlık, DS XI, 4122)
- yaḡşı ı:** iyi ki.
- yalançı pēhlivan:** sürekli atıp tutan. (Ker.) (DS XI, 4139)
- yarı gece:** gece yarısı. (Ker.)
- yarıt-:** gün göstermek, mutlu etmek.
- yarmaçça:** 1. büyük odun parçası. 2. iri yarı kimse. (DS XI, 4187)
- yarpız:** yaban nanesi. (narpız, Ur.) (DS XI, 4189)
- yasilla-:** taklit etmek. (yansıla-, Ur.)
- yēddı yabançı:** çok yabancı.
- yelleḡçi:** dalkavuk. (yēlleḡçi, Ur.) (DS XI, 4236)
- yēngišten:** yeniden. (Ker.)
- yērikle-:** aşermek. (DS XI, 4251)
- yırḡala-:** sallamak, titretmek. (Ur., Ker.) (DS XI, 4273)
- yırḡalan-:** sallanmak. (Ker.) (DS XI, 4274)
- yırıla-:** şarkı söylemek. (yırır-, Tel., Ker.; Ur.) (DS XI, 4274)
- yüklü:** gebe. (DS XI, 4328)
- yüngül:** hafif. (Ker.) (DS XI, 4225)
- zaḡnabit:** zıkkım. (zaḡnabut, Ker.)
- zarılla-:** inlemek. (zarıl-da~zırıl-da-, Ker.; zarı-, A.T.)
- zegerek:** keten tohumu. (DS XI, 4355)
- zerel' em:** zararlı.
- zıḡta vur~zıḡtala-:** 1. binek hayvanını yürütmek için sırtına vurulan ucu çivili sopa. 2. uyarmak. (Ker.)
- zıḡma:** dirsek darbesi.
- zıḡmala-:** dirsek vurmak.
- zırbıḡ:** hayvan pisliği.*
- zırırıkla-:** ishalleri durumda pislemek. (Tel., zırırıkla-; zırırıkla-, Ker.)
- zırt:** kaba saba (adam).
- zıbillik:** ahır süprüntülerinin toplandığı yer. (Ker.) (DS XI, 4385)

zumzuḡ: dirsek. (zumzuḡ, Tel.; sımsıḡ, zımzıḡ, Ker.) (DS XI, 4400)
zumzuḡla-: dirsek atmak. (sımsıḡla-, zımzıḡla-; Tel., Ker.) (DS XI, 4401)
züdde: asil.

2.2. Deyimler

‘ayneli kelle: kel kafalı.
‘asoz koz: çok inatçı kimse.
adam kalmamak: Herkes, bütün herkes, istisnasız.
adı ḡaraba çıkmak: kötü şöhrete sahip olmak.
aḡzınnan ataş atmak: çok sinirlenmek.
aḡzından gelmek: çok yemek.
aḡzını köppüklendirmek: hararetle konuşmak.
aḡ dēv: iri yarı kimse.
a.ına pişik salmak: Bir bayanın biriyle hararetle kavga etmesi.
atının aḡzına karpız sıḡmamak: çok övünen kimseler için kullanılır.
ayın beyin olmak: afallamak.
balım gülüm oynamak: kişinin biriyle arasının çok iyi olması.
başı götü olmamak: kişi tutarsız bir karaktere ve daḡınık bir yapıya sahip olması.
beli kırılmak: çok yorulmak.
bol götten ossurmak: savurganlık yapmak.
burnu gelmek: herhangi bir şeye karşı şiddetle istek duymak.
burnunun suyunu çekmek: nazını çekmek.
canına cüppolmak: başına çalınmak.
cini cüküllemek: çok sinirlenmek.
cinini cükülletmek: birini çok sinirlendirmek.
çerpezeye düşmek: telâşa düşmek.
çerpezeye salmak: telâşa düşürmek.
çindo dēmemek: toz kondurmamak.
çigli pişikli yemek: kişinin yanlış bir hareketini gördüğü insana gazapta bulunması.
daş kaya olmak: bir hususta çok inat etmek.
dırnaḡını yere gömmek: bir hususta çok inat etmek.
dilinden pay çıkmak: birine ayrılmış bir yiyeceḡi yemek sebebiyle dilden çıktığına inanılan daire şeklindeki kabartı.
dilini dilligine sokmak: 1. ketum olmak. 2. herhangi bir konudaki tartışmaya müdahale etmemek, sessiz kalmak.
dizi kırılmak: olumsuz bir haberle yıkılmak.
dudaḡını sallantır-: 1. üzölmek. 2. memnuniyetsizlik duymak. (Ker.)
ekmegi dizinin üstünde olmak: nankörlük etmek.
ekmeginin duzu olmamak: ne yaparsa yapsın kimseye yaranamamak.
elden ayaktan çıkmak: bir kimsenin hareketlerinde kontrolsüzce ve özenizce davranması, faaliyetlerinde haddi aşması.
erci geçmek: nazı geçmek.
ezer bezer oḡumak: yalan yanlış konuşup konuyu saptırmak. (Ker.)
ezip tökmek: lafı gevelemek, karasızlık göstermek.
ferik kimin olmak: genç kızın yetişkin ve alımlı hâle gelmesi.
gēvlinde dēmek: içinden geçirmek. (Ker.)
göt birḡalamak: 1. göbek atmak. 2. yaltaklık etmek.

- götünden nohut atmak:** çok çaba sarf edip yorulmak.
- götü ağır olmak:** ağır hareket eden. (Ker.)
- götüne girmek:** yanaşmak, taraf tutmak. (Ker.)
- gözi kuruk:** Pişmanlık duymadan, sızlanmadan, bir işi zamanında yapmanın gereği anlatılırken söylenen bir söz.
- gözü patlamak:** ağına gitmek.
- gözünü patlatmak:** çok sinirlenmek, sinirli konuşmak.
- göz kırmak:** korkutmak, sindirmek.
- gözü tepmesine çıkmak:** fena hâlde sinirlenmek.
- hevladan haside etmek:** karmakarışık etmek.
- ilan ayağı yemek:** çok gezmek, dolaşmak.
- it eyesini itirmek:** Darmadağınık ortamların perişan hâlini anlatmak için kullanılır.
- kaşşığında çıkmak:** kendi ailesinden birinin karakterce olumsuz bir kişiye çekmesi.
- kapı köpeği olmak:** sürekli birilerine misafir olmak.
- kellesine vur, ekmegini al:** saf, sessiz, uyanık olmayan insanlar için kullanılan bir ifade.
- kındını yere koymamak:** toz kondurmamak.
- kır sakıncısı olmak:** ısrarla bir yerde kalmak.
- kol boyun olmak:** sarmaş dolaş olmak.
- kor kor begün kıızı:** böbürlenen kadınlar için kullanılan bir benzetme.
- koyup getmek:** sinirlenip gitmek, aniden çıkıp gitmek.
- köpeg ayağı yemek:** çok gezmek, dolaşmak.
- kıddelîh etmek:** bilgiçlik taslamak.
- kulağı düşmek:** çok yorulmak.
- kurru ağaç olmak:** 1. çok üşümek, 2. büzülmek, 3. sertleşmek, 4. çok zayıflamak.
- kurru degenek:** çok zayıf, sıska.
- kuyruk bulamak:** yaltaklık etmek.
- kuyruğu götüne koymak:** bir şeyden umudunu kesmek.
- külü başıya koyaydım :** muhatabını eleştirmek için kullanılan bir söz.
- lark atmak:** bir anda yiyip bitirmek.
- nalı mıhı tökölme:** çok yorulmak.
- nefesî çıkmak:** rahat etmek, huzur bulmak.
- ölüme gidip gelmek:** 1. çok hasta olmak 2. çok çaba sarfetmek.
- paşayın geldi geldisi olmak:** beklenen bir kimsenin geliş vaktini sürekli erteleme.
- pel pel bakmak:** bön bön, anlamsızca bakmak.
- poğunun sürtmek:** ısrarcı olmak.
- savul suya benzemek:** itici, soğuk duruşlu kimseler için kullanılan bir ifade.
- söz döndermek:** uygunsuz bir şekilde cevap vermek.
- taşkalaya getirmek:** aceleye getirmek.
- taşkalaya salmak:** acele ettirmek, ortalığı velveleye vermek.
- têst taqlası olmak:** 1. kişinin yerde debelenmesi 2. çok kilolu olmak.
- tumanını soymak:** savurganlık yapmak.
- üregine dammak:** içine doğmak, hissetmek.
- üzü ekmeksiz:** hayırsız, uğursuz kişi.
- üzünde ekmek olmamak:** 1. hiçbir işe yaramamak, tembellik etmek. 2. hayırsızlık etmek.
- yassı yassı konuşmak:** bilgiç bilgiç konuşmak. (çocuk ve gençler için)
- yêrini bîrelemek:** bir kişiyi yerinden etmek.

zıttig atmak: 1. çok hareketli olmak 2. sevincinden havalara zıplamak.

2.3. Atasözleri

ağır ol, batman gel: belirli bir ağırlığa ve duruşa sahip kimseler toplum içinde saygı görürler.
Alla hêç duz atmiyıp: itici, soğuk duruşlu kimseler için kullanılır.
(...) ayağını kaldırıp özü basıp: kişinin birine huyca çok benzemesi.
güle güle giy, içinde küreken ol: Yeni bir elbise alan kişiye söylenen iyi dilek ifadesi.
haş gelip gelin görmeğe, gelin gidip tezcek sermeğe: kendisi için ziyarete gelinen kimsenin evde olmaması yahut ziyaretçilerin yanında durmaması.
karga diyip ki uşagım olalı dimdigim dolu poş yemedim: çocuk sahibi olan insanların rahat yüzü görmediğine dair bir yakınma ifadesi.
kebab koşsuna gettiş ki eşşek dağlani: hayal kırıklığına uğramak.
or ora diyer cırt göziye bılamaç ele sürt göziye~ or ora zırt çekki: kusuru olan iki insanın birbirlerinin ayıplarını vurgulaması durumu.
ma'de ma'de degil ca'de: çok yiyen, iştahlı kimseler için kullanılan bir ifade.
miye yoh, içine poş: bir şeyden payı olmayan kimsenin tepkisini anlatan bir ifade.
ne doğrarsay aşıya, o çıkar kaşşığıya: ne ekersen onu biçersin.
nohut, ye de koşut: nohut yemeğinin gaz yapıcı özelliği vurgulanırken kullanılan bir ifadedir.
saşla yetimi, s.ksin g.tümü: Vefasızlık durumlarında söylenen bir yakınma ifadesi.
yaşa yaşa gör tamaşa: insan yaşadıkça yeni tecrübeler edinir.
yavaş yeri berk bas yerin damarını kes: adımlarını sağlam atarak ilerlemelisin.

2.4. Dualar ve beddualar

ahtarasan: haksızca kazandıkların elinden çıksın.
ekmege peppe diyesen: ekmek bulamayacak kadar fakir ve muhtaç hâle düşesin.
es heyder es: sıcak ve nemli havalarda serin bir rüzgârın esmesi için söylenen dua mahiyetinde bir söz.
kıran kıra: bir felaket veya afet sizi yok etsin.
kara kapılara yazılan: sürekli kötü ortamlarda bulunasın.
kuzzulqurt: “elinin körü” anlamında bir söz.* (kızzalkurt, Ker.)
kül başına: yazıklar olsun. (Ker.; küller başıya, Ur.)
labanım günahım boynıya ossun: günahım boynuna olsun.

KISALTMALAR

ÇAĞ: Çağatay Türkçesi.
 ÇD: Çocuk dili.
 DS: Derleme Sözlüğü.
 ET: Eski Türkçe.
 KDK: Kitâb-ı Dede Korkut.
 KER: Kerkük.
 KIF: Kifri.

SEL: Sellamiye.

TEL: Telafer.

UR: Urfa.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları, Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 1/2 Ekim-Kasım-Aralık 2006, p. 184-195, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.13. ANKARA-TURKEY.

----- (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar - I -, Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009, p. 1-11, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.797. ANKARA-TURKEY.

Büyükkakış, A. (2009). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme, Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4 Summer 2009, p. 184-195, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: 10.7827/TurkishStudies.807. ANKARA-TURKEY.

Demir, N. (1999). “Ağız Araştırmalarında Derleme Teknikleri”. Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (1999/II). “Ağız Sözlükçülüğü”. *Kebikeç*. S. 7-8. s. 67-75.

Edip, K. (1991). *Urfa Ağzı* (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hürmüzlü, H. (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Kerkük Vakfı.

İraq-Türkman Lehcesi. (2004). Bakı. Elm.

Öçalan, Muharrem. (2006). Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S:20. 169-188.

Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sökmen, İ. (2008). “Bismil Ağzının Söz Varlığı ve Arkaik Unsurlar”. *İstanbul Kültür Üniversitesi II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*. 2. 779-790.

----- (2016). *Bismil Türkmen Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. (1993). C. I-XII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Sökmen, İ. (2017). “Derleme Sözlüğü ve Bismil Türkmen Ağzı Söz Varlığına Katkılar / Additions to the Dialects' Dictionary and Vocabulary of Bismil Turkmen Dialect”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/5, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11266, p. 461-484.